

Osmanlı'nın ve Türk'ün Kimliği

MELİH CEVDET ANDAY

Paris'te iken bir gün Haussmann Caddesi'nden aşağı doğru yürüyordum, cadde tenha idi, karşıdan gelen bir adam yanımda durdu.

— Türk konsolosluğu nerde? diye sordu.

Konsolosluğa yakındık, elimle gösterdim. Adam "Peki" diyerek ayrıldı yanımdan. Durdurdum.

— Benim Türk olduğumu nereden anladınız? diye sordum.

— Anlamadım ki...

— Peki, ama benimle Türkçe konuştunuz?

Adam:

— Ben başka dil bilmem ki dedi.

Beli, bir Türk işçisi idi, daha karşıdan gelirken sezmiştim bunu. Demek "Türk"ün kendine özgü bir görünüşü, bir tavrı vardı. Daha bunun gibi nice olayı bir araya getirsem, "Türk'ün Kimliği" konulu bir denemeyi kaleme alamaz mıyım diye düşündüm. O zamandan beri. Bu olayı anlattığım bir arkadaşım: Göz göze gelmişsinizdir, adama Türk olduğuna anlamadınız bundandır" dedi ve ekledi, "Göz göze gelmek bize özgüdür." Gerçekten de yabancı ülkelerde kimse kimseye bakmaz. İşte bir özellik daha bulduk.

Sayın Taner Timur'un "Osmanlı Kimliği" adlı kitabını biraz da bu yüzden alıp merakla okumaya başladım ve merakımı aşan, beni daha ilk sayfalardan başlayarak kendine bağlayan, gerçekten özgün ve çok yararlı bir yapıtla karşı karşıya bulunduğumu anladım. Ama "Osmanlı Kimliği" benim yazmayı düşündüğüm deneme benzeri bir kitap değildi; burada Osmanlı'nın kültürel kimliği, İslam felsefesine ve İslam bilimine dayanan

olarak ele alınıyordu. Bu bakımdan güncel birtakım sorunlarımıza ışık tutan bir nitelik içeriyordu.

Başlangıçta, Doktor Adnan Adıvar'ın "Osmanlı Türklerinde İlim" adlı yapıtını anımsadım değil, ancak "Osmanlı Kimliği" ondan daha kapsamlı idi ve okura tarihsel bir görünge (perspective) sağlıyordu. Bunun da gerekçesi, "geçmişle bugün arasında bir uyum sağlama" biçiminde özetlenebilirdi. Ancak geçmişe dönük bilgi, bir sakıncayı da yanında taşımaktadır. "Çünkü insanlar genellikle çocukluklarından başlayarak kendilerine geçmişlerini öven ve yücelten bir ideoloji içinde büyürler... Böylece insanlar, doğal ve kendiliğinden bir süreç içinde toplumlarının tarihini kendi hayatlarının bir parçası gibi görmeğe başlarlar." Bunun sakıncası yanı, geleceğe dönük güvensizlik ve korkudur; artık her şey geçmişteki cenneti yaratma uğrunda kullanılır. Oysa toplumsal bir yapının geriye götürüldüğü, başka bir deyişle, güzelliği büyütülmüş geçmişin yeniden yaratıldığı görülmemiştir. Ama "korunma ideolojisi" sürekli bunu gerçekleştirmek için çalışır ve insanı iteler. Bu bir nevrozdur. Burada "aydın" konusuna gelen Sayın Taner Timur, kimi aydının tutucu bir rol oynayabileceğine değinirken, bir değer olarak ele alınan aydın, toplumsal ilerlemenin temsilcisi diye nitelenmektedir. Ben bu sayfanın yanına şu notu koymuşum: "Aydın, içinde bulunduğu koşullardan korkarak, mutlu saydığı geçmişini yeniden yaratmayı düşünen nevrozlu bu korkudan kurtaran adamdır; bunu da, geçmişin diriltilemeyeceğini söyleyerek ve

gelecek için bir paradigma kurarak yapar."

"Osmanlı Kimliği" gibi çok kapsamlı bir adın içerdiği konuyu, birden "aydın" kavramına bağlamak belki azımsanacak, hatta belki de şaşırtıcı gelecektir; fakat kitabın geçmiş kültüre ilişkin olarak verdiği bilgiler, bizi ikide bir bu kavramla karşı karşıya bırakmaktadır. Diyebiliriz ki, bugünkü aydınının çilesini, krizini anlamak, nereden geldiğini ve neden tam bir çağdaş olarak kendini forme edemediğini bilmeğe bağlıdır. "Tarihimize rasyonel düşünce tarzı ile bakıyoruz ve görüyoruz ki, aşağı yukarı son dönemine kadar Osmanlı kültürüne egemen düşünce tarzı akılcılık değildir," başka bir deyişle, "Osmanlı düşüncesinin temelinde şüphe değil, inanç yatmaktadır." Böyle bir geçmiş sözle yatımsak yeterli değildir, çünkü onun etkisi yapacağın yapmış ve yerini başka kimlikteki, olumlu, oluşturu bir etkene bırakmıştır şimdi. Her çeşit aydının kafasında, kafasının derinliklerinde, ayrı ölçülerde de olsa böyle bir kültür kökeni varlığını sürdürmektedir. Bunun belli başlı görüşlerinden biri "kendi tarihimiz" anlayışına uygun bir "köken arama" tutkusudur. Bu tutkuyu, yukarıda sözünü ettiğimiz, savunma içgüdüünün, demek değişme korkusunun süregitmesi ya da bir başka biçimi sayabiliriz; öyle ki sadece tutucu ve gerici çevrelerde değil, çağdaşlığa yönelik ilerici çevrelerde de bu tür yaklaşımların çeşitli örneklerini görebilmekteyiz. "Geleneksel Değerler" inancı, aydından aydına değişmekle birlikte varlığını sürdürmekte ve bunun kesin bir çözümüne bir türlü varlamamaktadır.

Sayın Taner Timur'un, "Osmanlı ortaçağının çok yakın tarihleri kadar sürdüğünü kabul etmek zorundayız" sözü, bir bakıma kitabın ortaya koyduğu en önemli tartışma konusuna kapı açmaktadır. Madem ki Batılı aydın ile aramızdaki ayırım, "düşünce tarzımızdan doğmuyor", "kültürel altyapımızın yetersizliğinden kaynaklanıyor", öyle ise çok yakın tarihlere kadar süren Osmanlı ortaçağını tanımak, bilmek, elbette gereklidir, çünkü bu bir Batılı aydın, kendi ortaçağını çok iyi bilmekle bizim aydınımızdan ayırmaktadır; fakat buraya gelindiğinde, sayın yazarın, "...Geleneksel değerlerle çağdaş değerleri, düşünce yapımızla duygu yapımızı uyum haline sokan bir kültür devrimi..." biçimindeki sözleri ortada kalmaktadır.

Önce şunu belirtelim: Geleneksel kültürün akılcılığa değil, inanca dayandığını öne sürdükten ve bunun kaynaklarını bir bir gösterdikten sonra, geleneksel değerlerle çağdaş değerleri uyumlu bir duruma getirmeye kalkmak, ya yanlış olur, ya da olanaksızdır. Böyle bir uyum anlayışı, çağdaş değerlere boş verip, çağdaş tekniğe gönülsüzce razı olmaya benzer. Öte yandan, Ergenekon söylencesinden Türkoloji disiplinine dek çeşitli kılıklarda kendini gösteren etnosantizm, çağdaş değerleri benimsemek isteyen kimi aydınlarda, bu değerlerle pazar ekonomisini karıştırmak yanlışını doğurmaktadır ki, bu iki anlayış, ayrı devinin noktalarından kalkmış olmalarına karşın, "tek dışı kalmış canavar" inancında buluşmaktadır. Ama bu buluşma bir uyum değildir. Bütün sorun, Batı kültürünün diyalektik karakterini anlama sorunudur; orada, diyalı özgürlükle, özgürlüğü etmek isteyen mekanizmalar bir arada bulunur, ama bu durum geçmişin değerleri ile çağdaş değerler arasında aranmış ve bulunmuş bir uyumun sonucu değildir. "Osmanlı Kimliği"nde beni ilk durduran yaklaşım bu

oldu. "Osmanlı Kimliği", Osmanlı kültüründeki kısırlığın hangi İslami kaynaklardan yol alıp bütün bir toplum yapısını nasıl sardığını çok inandırıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bir Türk aydınının, bunları öğrenmesi bilmesi gerekir; ama bu kültürel değerlerle çağdaş, evrensel kültür değerleri arasında nasıl bir uyum bulunacağını ben kestiremiyorum. Anladığım kadarı ile, buna bir gerek de yok. Sayın Taner Timur'un çok yerinde olarak belirttiği gibi, evrensel dediğimiz değerler, "Başka bir uygarlığın değil, tüm insanlığın eseri"dir ve "çağımızda önce iyi bir dünya vatandaşı olmadan, iyi bir yurttaş olmak da mümkün değildir."

Evet, Prens Bismark'a yazdığı mektupta liberalleri yerin dibine geçiren ve bunları halk egemenliği istemekle suçlayan Mithat Paşa'nın, bizde demokrasi öncüsü sayılması, ya da Victor Hugo gibi özgürlükçü bir ozan, III. Napolyon diktatörlüğünden kaçarken, Genç Osmanlılar'ın Fransa'ya özgürlük kavgasına gitmelerindeki, mantığa aykırı gelen tutarsızlık yakın tarihimizi yanlış değerlendirdiğimizi gösteren düşündürücü örneklerdir; evet, Tanzimat devlet adamları da, onların karşıtları da bugünkü anlamı ile birer özgürlükçü değildiler; Ali Paşa da, onun karşıtı Namık Kemal de birer Müslümandılar; Batılılaşmayı döneminden başlatmaya yakın olduğumuz III. Selim kafa vurduran bir padişah... Eğer sayın yazar, çağdaşlaşmamıza temel almağa kalktıysa kimi kişilerin seçiminde yanlışlıklar olduğunu ortaya koymak istiyorsa haklıdır, ama bu haklılık geleneksel kültürümüzle çağdaş kültür arasında bir uyum kurmak için gene de yeterli değildir.

Demek istiyorum ki, Osmanlı kültürü ile, onu bilmekten başka yapacak hiçbir işimiz yoktur. Bunu sayın Taner Timur şu tümece ile özetliyor: "...genellikle denebilir ki, Osmanlı uygarlığı, felsefi düşünce açısından yaratıcı

olamamış ve Osmanlı uleması daima tefsirlerle ve tefsirlerin tefsirleri ile düşünmüşlerdir." Başka türlü, Osmanlı felsefe yaratamadığı gibi, var olan bir felsefeyi de sürdürmemiştir. Bunun nedeni, âyetler, hadisler, yorumlar dışında bir Osmanlı düşüncesi olmamasıdır. Demek "akıl" hiçbir zaman özgürlüğüne kavuşamamıştır. Oysa Araplarda, Tanrı buyruğu dışında düşünme, daha IX. yüzyılda başlamış ve Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd... gibi düşünürlerce (Mutezile: Kaderin varlığını yatsıyarak, akılcı bir felsefe kuran Arap düşünürlerine verilen ad.) ta Gazali'ye gelinceye kadar geliştirilmemiş, Gazali'nin düşünmeyi günah sayması ile bu gelişme durdu. İşte Osmanlı'nın devraldığı gelenek bu Gazali yasağıdır. Üstelik Osmanlı'da, bilimsel düşünce ile skolastik düşünce arasında çekişme, çatışma da olmuştur. Osmanlı medresesinde okutulan bilimler "nakli" idiler, bilimsel değil, Osmanlıda alim, dinsel bir anlam taşıyordu, din bilgisini demektir ve bilimler Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için birer tanıtı değeri taşıdılar ancak, yoksa Kuran'da her şey yazılı idi. Bunun dışında Osmanlı, Kelâm-Tasavvuf uzlaşmasını gerçekleştirmiş ve kültür ürünü olarak ortaya "şii"yi koymuştur. Şii ise, sufi aşkı dile getirmek demektir. Kelâm'a gelince, bu da dinsel dogmalara kanıtlanmasının bilimi idi, şüpheyi ortadan kaldırıyor. Felsefeden anlaşılan da bundan başka bir şey değildi.

İşte Osmanlı kültürel kimliğinin özneliği ve bizim geleneksel değerlerimiz arasında saymak istediğimiz budur.

Benim yazmayı düşündüğüm "Türk'ün Kimliği" adlı deneme, başta da söylediğim gibi, böyle bilimsel bir nitelikte düşünmemiştir; ama Türk'ün kimliği, Osmanlı kimliğinin az ya da çok etkisi altındadır diyebiliriz. Kader, tevekkül, inanç, şüphe etmeme, olana rıza...

Ne yapsak?